

سیر ادبیات داستانی در ایلام*

علیرضاشوهانی^۱
 پروین پیکانی^۲

چکیده

ادبیات داستانی که در معنای امروزی آن بیشتر ناظر به داستان کوتاه، داستان بلند و رمان است، در ایلام پیشینه اندکی دارد و شروع آن به داستان‌های کوتاه و پراکنده کلاتر محمدی باز می‌گردد. پس از وی، خداداد ابراهیمی با نگارش داستان‌های کوتاه به‌طور جدی وارد این حوزه شد و در سال ۱۳۷۸ «عاطفه در غبار» را به عنوان اولین کتاب چاپ‌شده در حوزه ادبیات داستانی ایلام، منتشر کرد. پس از آن، آثار دیگری در این حوزه، در قالب داستان کوتاه و رمان به زبان‌های فارسی و کردی انتشار یافت. این پژوهش به شیوه تحلیلی-توصیفی، انجام شده و به دسته‌بندی آثار مکتوب ادبیات داستانی ایلام، براساس ترتیب و توالی زمان انتشار (دهه چاپ) آنها پرداخته و با تحلیلی هر چند مختصر از درونمایه آثار، نقاط ضعف و قوت آنها را بازگو کرده است. نتایج پژوهش، بیانگر آن است که دهه هشتاد از جهت کمی، بیشترین آثار چاپ‌شده را داشته است. گفتنی است ادبیات داستانی ایلام از لحاظ کیفی تا رسیدن به جایگاه مطلوب خود، راهی دراز در پیش دارد و از لحاظ درونمایه، تنوع چندانی در کار نویسندگان ایلامی مشاهده نمی‌شود؛ چنان که فضای جنگ بر سایر موضوعات، سایه انداخته است. می‌توان گفت نشر آثار داستانی به زبان مادری (کردی) نیز مورد بی‌مهری نویسندگان ایلامی بوده است. از مشکلات پیش روی ادبیات داستانی در ایلام، می‌توان به کم‌کوشی در بازنویسی داستان‌های شفاهی، هزینه‌های سرسام‌آور چاپ و توزیع نامناسب آثار چاپ شده اشاره کرد.

واژگان کلیدی: ایلام، ادبیات داستانی، داستان کوتاه، رمان.

مقدمه

قصه‌پردازی و داستان‌سرایی پیشینه‌ای کهن دارد. انسان از دیرباز برای درک رویدادهای اطراف خود، دست به داستان‌پردازی زده و افسانه‌ها و قصه‌های کهن را به‌وجود آورده است. ادبیات شفاهی، بخش بزرگی از ادبیات داستانی را تشکیل می‌دهد که توسط عامه مردم، سینه به سینه نقل شده و واضح است که بخش‌هایی از این ادبیات شفاهی در طول سالیان از بین رفته است و آن مقدار از آنها که مکتوب شده‌اند، به سیاق حکایات و داستان‌های عامیانه نگارش یافته‌اند.

شروع ادبیات داستانی جدید در غرب با رمان معروف «دن کیشوت» اثر سروانتس بود. مدت‌ها پس از نشر این رمان و «در پی آشنایی ایرانیان با تمدن فرنگی، در شعر و نثر ما تحولی به وجود آمد» (دستغیب، ۱۳۷۶: ۲۹) و سبک داستان‌نویسی از شیوه سنتی به شیوه مدرن تغییر یافت. «داستان‌نویسی به شیوه نوین در ایران، عموماً تحت تأثیر ادبیات مغرب زمین، اندکی پس از مشروطه پیدا شد ... آغاز داستان‌نویسی به شیوه نوین را می‌توان از زمانی دانست که محمدعلی جمالزاده در سال ۱۳۰۰ ش مجموعه داستان کوتاه خود را تحت عنوان یکی بود و یکی نبود، در برلن منتشر ساخت» (یاحقی، ۱۳۸۹: ۲۲۵-۲۲۷). پس از او، نویسندگانی؛ چون: هدایت، بزرگ علوی، آل‌احمد، دانشور، دولت‌آبادی و ... با توجه به شیوه جدید، آثار ارزشمندی خلق کردند و رویه‌های متفاوتی در پیش گرفتند. اقبال و توجه به ادبیات داستانی به حدی است که یکی از نقدپردازان حوزه ادبیات گفته است: «انگار مردم وارد عصر روایت شده‌اند. روایت تاریخ، رمان و هر چیزی که در اعماقش، عنصر داستانی داشته باشد، خواه به صورت قصه کوتاه و بلند باشد و خواه به صورت تاریخ» (براهنی، ۱۳۸۰: ۱۵۹ و ۱۶۰). ادبیات داستانی فارسی؛ همانند دیگر گونه‌های ادبیات، تحت تأثیر شرایط جامعه، فراز و فرودهایی را تجربه کرده است. تغییرات اجتماعی، مبارزات سیاسی، جنگ‌ها، مذهب و انقلاب از عوامل مؤثر بر جریان‌های ادبیات داستانی بوده و ادبیات پایداری، ادبیات انقلاب، ادبیات جنگ و ... را به وجود آورده است.

گفتنی است شروع ادبیات داستانی به شیوه جدید در مناطق مختلف کشور، همزمان نبوده و با تقدم و تأخر زمانی همراه بوده است. یکی از مناطقی که روی آوردن به ادبیات داستانی به صورت نوین در آن بسیار دیر اتفاق افتاد، استان ایلام است. در پژوهش حاضر، به سیر ادبیات داستانی در این استان و معرفی نویسندگان شاخص آن پرداخته می‌شود.

پیشینه تحقیق

اگرچه پیشینه ادبیات داستانی شفاهی در ایلام در قالب حکایت‌های کوتاه، دیرینه و غنی است؛ اما مکتوب نبودن این آثار، باعث شده تا در تحقیقات ادبی امروزی در زمینه ادبیات داستانی ایلام، نتوان به آنها استناد جست. گفتنی است تاکنون تحقیق جامعی در خصوص سیر ادبیات داستانی ایلام،

صورت نگرفته و تنها در چند نشریه، به اجمال، به معرفی بعضی از آثار چاپ شده نویسندهگان ایلامی پرداخته شده است.

روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش، تحلیلی-توصیفی است و جامعه آماری این پژوهش را آثار داستانی چاپ شده نویسندهگان ایلامی، اعم از رمان و داستان کوتاه تشکیل می‌دهد. با توجه به اینکه آثار داستانی در ایلام انگشت‌شمارند و تقسیم‌بندی آنها بر پایه سبک‌های مختلف ادبی مقدور نیست؛ لذا آثار یاد شده بر اساس ترتیب دهه چاپ، دسته‌بندی، معرفی و بررسی شده‌اند.

آغاز ادبیات داستانی در ایلام

همانطور که اشاره شد ادبیات مکتوب ایلام با وجود داشتن پشتوانه‌ای غنی از ادبیات شفاهی، عمری طولانی ندارد و غالب آثار مکتوب باقی مانده، به شعر اختصاص دارند؛ با این حال، این آثار، حجم بسیار کمی از ادبیات گذشته ایلام را به خود اختصاص می‌دهند. این امر حکایت از کمی افراد باسواد این منطقه در گذشته دارد که آنها نیز در گزینش و ضبط آثار، با دیدی متعصبانه و مذهبی عمل کرده‌اند. «متأسفانه ناسخان و باسوادان غرب کشور، مخصوصاً مناطق شیعه‌نشین به دلایل ملامپزشکی و تربیت و تعصب مذهبی، تنها اشعار دینی و مذهبی را ضبط و ثبت می‌کردند و به شعرهای عاشقانه و توصیفی، چندان توجهی نداشتند؛ حتی گاه با اکراه به آنها می‌نگریستند» (سارایی، ۱۳۸۸: ۱). این وضع در مورد ادبیات منتشر به مراتب بدتر بوده است. شاید بتوان گفت بجز کتیبه‌ها و سنگ‌نوشته‌ها، یافتن نمونه‌های نثر در ایلام امری دشوار است؛ بنابراین جای تعجبی ندارد که ادبیات داستانی مکتوب در ایلام پیشینه اندکی دارد. از ادبیات داستانی شفاهی یا همان قصه‌ها و متل‌ها، جز دو مجموعه کوتاه، شامل تعداد محدودی از قصه‌های ایلام - که در جای خود به آن اشاره می‌شود - اثر دیگری مدون نشده است و این بخش از ادب عامه که از غنای گسترده‌ای برخوردار است، با بی‌مهری مواجه گشته و مکتوب نشده است و با ادامه روند فعلی، بی‌گمان بخش اعظم آن فراموش خواهد شد و از بین خواهد رفت.

شروع کار ادبیات داستانی مکتوب در ایلام با «کلاتر محمدی» و داستان‌های کوتاه اوست که ادامه پیدا نکرد. پس از وی که پیشگام ادبیات داستانی است، خداداد ابراهیمی در سال ۱۳۵۵ هـ.ش با داستان کوتاه «پسری زیر سقف» به طور جدی به حوزه ادبیات داستانی وارد شد. این داستان، به عنوان داستان نمونه کشوری انتخاب گشت و متعاقب آن، داستان کوتاه دیگری از همین نویسنده، با عنوان «دو چرخه» منتشر شد. ابراهیمی، پس از انقلاب نیز با وجود شرایط نابسامان کشور؛ به ویژه ایلام که در منطقه جنگی واقع بود، به چاپ داستان‌های کوتاه خود در نشریاتی چون: اطلاعات، اطلاعات

هفتگی و مجله جوانان پرداخت. در سال ۱۳۷۸ «عاطفه در غبار» از همین نویسنده به چاپ رسید که اولین کتاب چاپ‌شده در حوزه ادبیات داستانی ایلام است. ابراهیمی با فعالیت‌های خود در این حوزه، به حق «پدر ادبیات داستانی ایلام» نام گرفته است.

ادبیات داستانی به شیوه جدید، بیشتر شامل دو نوع داستان کوتاه و رمان است که هر کدام زیرشاخه‌هایی دارند. رمان «به اثر منثوری گفته می‌شود که گروه بیشتری از شخصیت‌ها از طریق کردار و گفتار در خلق آن مشارکت دارند و در مجموع، غرض نویسنده، آن است که تمام زندگی یا بخش عمده‌ای از آن را به واقع یا چنانکه در ذهن نویسنده می‌گذرد، نشان بدهد» (باحقی، ۱۳۸۹: ۲۲۶). داستان کوتاه که «به انگلیسی بدان short story و به فرانسه، نول nouvelle گویند، روایتی است منشور که چندان بلند نباشد» (شمیسا، ۱۳۸۹: ۱۸۷). داستان کوتاه نسبت به رمان، عمر کوتاه‌تری دارد و عمر آن به کمتر از دو قرن می‌رسد (میرصادقی، ۱۳۸۳: ۱۵۲ و ۱۵۳). بین رمان و داستان کوتاه، علاوه بر تفاوت حجم روایت، اختلافات دیگری نیز وجود دارد. «رمان، چشم‌انداز وسیع‌تری از زندگی را پیش روی خواننده می‌نهد... نشان دادن برش یا بخش کوچکی از زندگی، وظیفه رمان نیست. طرح رمان، به خلاف داستان کوتاه، پیچیده و وسیع است و اغلب، متضمن طرح‌های فرعی نیز هست... ممکن نیست بتوان رمانی را در دایره و حوزه عمل داستان کوتاه مجاله کرد» (یونسی، ۱۳۸۴: ۱۳). با توجه به تفاوت ساختاری و محتوایی این دو نوع عمده ادبیات داستانی و نظر به اینکه هر یک از این دو نوع، فعالان خاص خود را دارند؛ در بررسی سیر ادبیات داستانی ایلام، هر یک از این دو نوع، در دو بخش مجزا، مطرح و شرح داده شده‌اند که در ذیل به آنها پرداخته می‌شود:

سیر داستان کوتاه در ایلام

شروع کار ادبیات داستانی در ایلام با داستان کوتاه بود. داستان کوتاه به دلیل آنکه پیچیدگی‌های خاص رمان را ندارد و تعداد شخصیت‌ها و حوادث آن محدود می‌باشد، قالبی دلخواه برای نویسندگان؛ بخصوص نویسندگان جوان می‌باشد. همان‌گونه که اشاره شد «عاطفه در غبار»، اولین مجموعه داستان کوتاه در ایلام به شمار می‌رود. این کتاب، شامل دو بخش «دیروزی‌ها» و «امروزی‌ها» است. دیروزی‌ها، شامل پنج داستان کوتاه با موضوع دفاع مقدس است که «در سال‌های آغازین جنگ به نگارش درآمده‌اند... و امروزی‌ها نگرشی نوین و تجربی است به ادبیات داستانی» (ابراهیمی، ۱۳۷۸: ۷ و ۸). «امروزی‌ها»ی این مجموعه داستان کوتاه، شامل شش داستان با درونمایه‌های اجتماعی است و عنوان آن نیز برگرفته از داستانی با همین عنوان در بخش امروزی‌هاست.

پس از مجموعه مذکور، داستان کوتاه در ایلام، در قالب کتاب‌های چاپ شده در دهه هشتاد و سال‌های آغازین دهه نود، از لحاظ کمی، پیشرفت چشمگیری داشته و چندین مجموعه داستان از نویسندگان استان به چاپ رسیده است که در ادامه به آنها پرداخته می‌شود:

الف) داستان کوتاه در دهه هشتاد

در اوایل دهه هشتاد، اثر دیگری از ابراهیمی با عنوان «قصه‌های مرد ایلام» منتشر شد که شامل هفت روایت از قصه‌های عامیانه ایلام بود و آن گونه که در مقدمه کتاب ذکر شده است این اثر، بازآفرینی و بازخوانی قصه‌های ایلامی است (همان، ۱۳۸۳: ۱۰). ابراهیمی، با وجود استفاده از واژه‌های کردی؛ چون: هبر، کوانگ (همان: ۲۵)، گلال (همان: ۲۸)، پرچگه (همان: ۵۴) و ... در متن داستان‌ها و علی‌رغم تلاش برای حفظ توازن و تعادل در بازآفرینی داستان‌ها، در پاره‌ای موارد از حال و هوای قصه سنتی بیرون آمده و به داستان کوتاه نزدیک شده است. فضای قصه‌ها نیز گاهی با موقعیت جغرافیایی ایلام همخوانی ندارد؛ به عنوان نمونه، در داستان «کر کچل» می‌خوانیم: «کر کچل، هر اندازه به آب دریا نزدیک تر می‌شد، بر تپش قلبش افزوده می‌شد...» (همان: ۵۴).

قاسمی با مجموعه شش جلدی «نام تمام کشتگان یحیاست»، در قالب داستان کوتاه به زندگی شهیدان دفاع مقدس و خاطرات آنان از زبان خانواده، دوستان و ... پرداخته است. این مجموعه، بیش از آنکه داستان کوتاه باشد، بازآفرینی و بازگویی خاطراتی از شهداست و در بسیاری از روایت‌ها به سختی می‌توان چارچوبی را که برای داستان کوتاه تعریف شده است، یافت. این اثر در سال ۱۳۸۵ توسط انتشارات شاهد به چاپ رسید. قاسمی، همچنین داستان «حیات سرو» را درباره زندگی نوجوان شهید، «حیات سروی» منتشر ساخته است.

یکی از مجموعه داستان‌های منتشر شده در ایلام که مضمون واحدی بر تمام داستان‌های آن حاکم است، «آتش در نیستان» است. این مجموعه، شامل نه داستان کوتاه با محوریت اعتیاد، از خداداد ابراهیمی (دو داستان)، محمدعلی قاسمی، عبدالله محمدنژاد، لیلا تتری، سبحان کاکایی، علی خانمرادی (دو داستان) و علی سلیمانی است. قهرمانان داستان‌ها از اقشار مختلف جامعه؛ از پهلوان و دانشجو گرفته تا روستایی و سرباز هستند که هر کدام به نوعی، گرفتار پدیده شوم اعتیاد شده‌اند و تلخی حاکم بر تمام داستان‌ها تأثر خوانندگان را برمی‌انگیزد. این مجموعه، به کوشش خداداد ابراهیمی به چاپ رسیده است. داستان‌های این مجموعه، از لحاظ فنی یکدست نبوده و چند داستان ضعیف در کنار آثار قوی تر قرار گرفته‌اند.

در میان آثار چاپ شده داستان کوتاه، کتاب «یک نفر برای تاکسی‌ها دست تکان می‌دهد» تا حدودی از فضای جنگ دور شده و به مسائل و مشکلات روز افراد جامعه پرداخته است. در این مجموعه، داستان‌های کوتاه با عناوینی چون یک نفر برای تاکسی‌ها دست تکان می‌دهد، ساعت قدیمی، مخروبه، اینجا هیچ خونی نیست، عینک ته استکانی و ... در کنار هم چیده شده است. نگاه دقیق نویسنده و ظرافت در نحوه پرداخت داستان‌ها، از ویژگی‌های مثبت کتاب است. علی اصغر حسینی خواه، با چاپ این اثر، شروع خوبی در داستان‌نویسی داشته و به عنوان اولین اثر، نمره خوبی کسب کرده است. کتاب یاد شده در سال ۱۳۸۹ از سوی نشر ثالث وارد بازار شده است.

ب) داستان کوتاه در دهه نود

با آنکه هنوز کمتر از نیمی از دهه نود سپری شده است؛ اما چاپ چند مجموعه داستان در دو سال اول این دهه، می تواند نویدبخش دوره ای پر بار برای ادبیات داستانی ایلام باشد. در شانزدهمین دوره جایزه کتاب سال دفاع مقدس، مجموعه داستان «روایت های من» در بخش داستان کوتاه برگزیده شد. این کتاب در برگیرنده یازده داستان کوتاه از نویسنده جوان ایلامی «حسین شکرپیگی» است. راوی (حسین) به همراه دوستش (موسی) در بسیاری از داستان ها حضور دارد و در خلال روابطشان به گوشه هایی از جنگ و تأثیرات متعدد آن بر مردم ایلام می پردازد. نگاه متفاوت وی به جنگ و توجه ویژه او به موضوع مهم نسبت های فامیلی بین ایلامیان و عراقی ها در خلال جنگ و دوران پس از آن، به کتاب ارزش ویژه ای بخشیده است. اگرچه کتاب درونمایه ای جنگی دارد؛ اما از گفتگوی دو شخصیت نوجوان داستان، می توان به احساس نویسنده نسبت به جنگ و در نتیجه، ادبیات ضد جنگ در بطن داستان ها پی برد:

«بالای سرش را نگاه کرد.

- یعنی چی؟

- یعنی جنگ دیگه بسه! بیا بریم یه بازی دیگه.

همین جور به من خیره مانده بود.

- چیه می خوای جز غاله شی؟

- نه...» (شکرپیگی، ۱۳۹۰: ۲۸).

شکرپیگی همزمان با این اثر، کتاب دیگری در همین زمینه با عنوان «الحظه های بی درنگ» به چاپ رساند. وی در معرفی این اثر نوشته است: «مجموعه ای مشتمل بر خاطراتی از زندگی علی جرایه از زبان خانواده، نزدیکان و دوستان این شهید بزرگوار است ... نویسنده، سعی کرده خاطرات را در قالبی داستان وار بازنویسی کند ... این کتاب، مجموعه ای داستان وار از خاطرات شهید جرایه است، نه مجموعه ای مستقل صرف داستانی ... کوشش شده هسته اصلی خاطرات گفته شود با کمی شاخ و برگ داستانی» (همان: ۵). شکرپیگی در بازآفرینی خاطرات، به گوشه هایی از محرومیت های استان ایلام در پیش و پس از انقلاب نظر داشته و رنج مردمان هم استانی اش را در لابلای خاطرات بازگو کرده است (همان: ۱۴-۲۴).

«راوی ۱»، مجموعه ای مشتمل بر هیجده داستان کوتاه از سیزده نویسنده جوان ایلام (یاسر بابایی، سبحان جوهری، علی حسین پور، امیر دل زنده نژاد، افرا سرنايه، زکریا سلیمانی، طیه شیخ مرادی، فاطمه عبد الهی، مهدی عبدالی، محمدرضا علیرضایی، حشمت اله کریمی نژاد، طاهره گل نظری و زهرا منصوری) است. «کارگاه داستان نویسی راوی، چند سالی است که با برگزاری جلسات هفتگی آموزش، نقد و بررسی داستان، تعدادی از جوانان مستعد در عرصه نویسندگی را دور هم آورده است»

(علیرضایی و شاهمرادیان، ۱۳۹۲: ۶). تعدادی از آثار ارائه شده در این کارگاه، در مجموعه مذکور به چاپ رسیده است و همانطور که گردآورندگان اشاره کرده‌اند، مجموعه حاضر «از نظر قدرت نویسندگی و قوت داستان‌پردازی، شدت و ضعف فراوان دارد» (همان). درونمایه داستان‌ها نیز با هم همخوانی ندارد و مجموعه‌ای ناهمگون از موضوعات مختلف در کنار هم چیده شده است. مسائل و مشکلات روحی و شخصی، گرفتاری‌های اجتماع، جنگ و عواقب آن، رابطه مرزنشینان ایرانی و عراقی، زندگی هنرمندان و ... درونمایه این داستان‌ها را تشکیل می‌دهد. یکی از ویژگی‌های مهم این مجموعه، حضور پررنگ نویسندگان زن است. در آثاری که پیش از این به آنها اشاره شد، بجز داستان کوتاهی از لیلا تتری در مجموعه آتش در نیستان، سایر داستان‌های چاپ شده از نویسندگان مرد بوده است؛ اما در مجموعه حاضر از میان سیزده نویسنده، پنج نویسنده از بانوان ایلامی هستند که درصد قابل توجهی به شمار می‌رود.

باید افزود انجمن روای، در وبلاگ خود، داستان‌های فوق و داستان‌های دیگری از نویسندگان جوان ایلامی را برای علاقمندان منتشر ساخته است. اعضای این انجمن، موفقیت‌هایی در زمینه داستان کوتاه کسب کرده‌اند که می‌توان به دریافت جایزه «صادق هدایت» برای داستان کوتاه «از خاک» اثر افراسرنايه اشاره کرد که در کتاب روای ۱ به چاپ رسیده است. در سومین جشنواره ملی جایزه «ابن حسام» نیز که در بیرجند و خوسف برگزار شد، داستان کوتاه حشمت‌الله کرمی در میان آثار برگزیده قرار گرفت.

در کنار مجموعه‌های چاپ شده، تعدادی از داستان‌های کوتاه نویسندگان ایلامی در نشریات مختلف به چاپ رسیده است که اشاره به تمامی آنها از حوصله این پژوهش خارج است.

رمان در ایلام

در میان گونه‌های ادبیات داستانی، سهم رمان در ایلام کمتر از داستان کوتاه است. با وجود آنکه «رمان فارسی، قدمتی صد ساله دارد» (محمودیان، ۱۳۸۲: ۱۶۹)؛ اما در ایلام عمری حدوداً ده سال دارد. این قالب داستانی، علاوه بر آنکه از لحاظ زمانی، بسیار دیرتر از داستان کوتاه به ظهور رسید، از لحاظ کمی نیز قابل مقایسه با داستان کوتاه نیست. گفتنی است تنها معدودی از نویسندگان ایلامی به این حوزه وارد شده‌اند که دلیل عمده آن، علاوه بر سختی و پیچیدگی قالب رمان، مشکلات و هزینه‌های بالای چاپ این نوع ادبی می‌تواند می‌باشد. رمان در ایلام؛ همانند داستان کوتاه تا حد زیادی تحت تأثیر فضای جنگ ایران و عراق و توجه مسئولان به ادبیات دفاع مقدس است. این امر باعث گردیده تا عمده آثار منتشر شده در حوزه رمان، به جنگ و مسائل آن و تأثیرات آن پس از پایان یافتن، در زندگی افراد و جامعه اختصاص یابد. با نگاهی گذرا به آثار منتشر شده، حجم بالای ادبیات جنگ در مقابل سهم ناچیز دیگر موضوعات را می‌توان مشاهده کرد:

الف) رمان‌های دهه هشتاد

در سال ۱۳۸۴ اولین رمان در ادبیات داستانی ایلام با عنوان «طعم خدا» از محمدعلی قاسمی به چاپ رسید. این رمان دو قسمتی، به زندگی احمد کشوری - خلبانی که در ایلام شهید شد - از زبان مادر و همسرش می‌پردازد و کودکی، جوانی، مبارزات او در پیش از انقلاب، تلاش‌های او در جنگ و مسائل شخصی و فکری او را روایت می‌کند. در این رمان از بعضی واژگان کردی ایلامی استفاده شده است که بیان آنها از زبان دو روای که هر دو شمالی هستند، چندان توجیهی ندارد. این رمان در ۱۲۱ صفحه به چاپ رسیده و بر روی جلد و تمام صفحات آن، عنوان «رمان فرانو» قرار گرفته است. قاسمی معتقد است: «رمان فرانو زاینده انقلاب است؛ انقلابی که در آن، بسیاری از مبانی و بنیان‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی متحول شد؛ از این رو، در رمان فرانو بسیاری از نگاه‌ها و دیدگاه‌های گذشته تغییر می‌کند. رمان فرانو، آمیزه‌ای از دوران گذشته را در خود دارد و از این رو، در بستری شکل می‌گیرد که ریشه در کهن رو به پاسا دارد» (ایسنا، ۱۳۸۷/۰۷/۲۷).

«بوومه‌شین» اثر متفاوت محمدعلی قاسمی است که از ویر (یاد)‌های مختلفی تشکیل شده و روایتگر آوارگی تعدادی از کردها با سه ملیت متفاوت ایرانی، عراقی و ترکیه‌ای است که تلاش برای فرار از مناطق جنگ‌زده و رسیدن به منطقه‌ای امن و جایی برای پیشرفت، وجه اشتراک آنهاست. هر «ویر»، شامل نامه‌ای است که از زبان شخصیت اصلی داستان (هانی) خطاب به دوستش (کاک ناصر) نوشته شده است. بوومه‌شین از جهت ساختاری و ابتدای آن بر نامه‌نگاری، شبیه به «بابا لنگ‌دراز» است؛ اما برخلاف فضای طنز آمیز بابا لنگ‌دراز، بوومه‌شین، فضایی یأس آلود و تلخ با پایانی تلخ‌تر دارد. سرنوشت کتاب نیز همانند پایان داستان، ناامیدکننده بود و پس از نشر، از بازار گردآوری شد. قاسمی، چهار سال پس از انتشار بوومه‌شین، «عزیز بومی» را با تأثیرپذیری از جنگ ایران و عراق، در دوازده فصل به چاپ رساند. این اثر با انسجام و پرداخت مناسبی که داشت، جایزه کتاب سال دفاع مقدس در پانزدهمین دوره آن را کسب کرد.

در آخرین سال دهه هشتاد، «بهاری دیگر»، اثر فاطمه عبدالهی، بانوی رمان‌نویس ایلامی منتشر شد. این رمان با کاستی‌های بسیاری که دارد، بی‌شک در دسته رمان‌های سرگرم‌کننده و ضعیف جای می‌گیرد.

ب) رمان در دهه نود

رمان، در دهه نود، شروع خوبی نداشته و تا کنون تنها دو رمان از نویسندگان ایلامی در این دهه به چاپ رسیده است. اولین رمان دهه نود، رمان «هات» یکی دیگر از آثار قاسمی است. این رمان که در شانزدهمین دوره جایزه کتاب سال دفاع مقدس، از آن تقدیر شد، به مباحث انقلاب و جنگ در قالب داستان زندگی جوانی به نام «دخیل» می‌پردازد و سیر تحول شخصیتی او را از شرارت به

وارستگی و شهادت ترسیم می‌کند. این رمان، در پنج جلد نگاشته شده است که جلد اول آن از سوی انتشارات سوره مهر در سال ۱۳۹۲ وارد بازار شد. بر روی جلد آن، عبارت «رمان فراگاه» نوشته شده است. قاسمی، ویژگی‌های رمان فراگاه را نوزایی فکری، حرکت به سمت هویت یابی، هنجارافزایی، درآمیختگی خیال با واقعیت، درآمیختگی خاطره با خیال، توجه به المان‌های شهری، تعامل تکنولوژی و تفکر، بهره‌گیری از وقایع تاریخی و آموزه‌های دینی برمی‌شمارد (ایسنا، ۱۳۹۴/۱/۲۲). تغییر رویه در آثار مختلف این نویسنده پرکار ایلامی، چنین می‌نمایاند که وی به سبک شخصی دلخواه خود نرسیده است و همچنان در پی امتحان و یافتن روش‌های جدید برای نگارش رمان‌های خود می‌باشد و در گزینش و برتری دادن یکی از روش‌ها بر سایر روش‌ها همچنان سرگردان است.

فاطمه عطاییگی ممتاز، یکی از نویسندگان جوان ایلامی است که به حیطه رمان‌نویسی وارد شده و با نگارش رمان «یاس من» طبع آزمایی کرده است. این رمان، تمی عاشقانه دارد که قسمت اعظم آن، پیش از انقلاب و در یکی از روستاهای ایلام، رخ داده است. در «یاس من» نوعی شتابزدگی وجود دارد که فضای داستان را به یک گزارش طولانی تبدیل کرده است و در کل، اثری ضعیف، با نواقص بسیار است.

آثار چاپ نشده

در کنار آثار چاپ شده، رمان‌های دیگری هم وجود دارد که به دلیل هزینه بالای چاپ، هنوز به طبع نرسیده‌اند. رمان‌های حسین شکرپیگی در این دسته قرار می‌گیرند. رمان «جنگ بود دیگر» همانطور که از عنوانش پیداست، تحت تأثیر فضای جنگ نگاشته شده است. این رمان در سال ۱۳۹۱ در تاجیکستان، در اختتامیه جایزه صلح سیمرغ که از سوی بنیاد «آرمانشهر» کابل ترتیب داده شده بود، برگزیده شد و هم‌اکنون، فایل آن در سایت «آرمانشهر» کشور افغانستان موجود است.

«افسانه بلوک هفتم» از همین نویسنده نیز دنیایی آسیب‌زده و درگیر جنگ را به تصویر می‌کشد. داستان و فضای حاکم بر این رمان، خیالی است و از وقایع و حوادثی که در سال‌های اخیر و در جنگ‌های منطقه اتفاق افتاده، تأثیر گرفته است. این رمان در دست چاپ است و به گفته نویسنده آن، به زودی به بازار نشر وارد خواهد شد.

«چامانس» اثر دیگری از حسین شکرپیگی است که در بین ده برگزیده جایزه بهترین رمان چاپ نشده سایت ادبی والس قرار گرفت. این رمان، فضایی خیالی با درونمایه‌ای اجتماعی را ترسیم می‌کند. عنوان «چامانس» نیز بر ساخته نویسنده است و وجود خارجی ندارد. شکرپیگی؛ همچنین رمان‌های «انجمن قوها»، «دریغ‌های یک سیاح»، داستان بلند «برده‌نامه» و مجموعه داستان «داستان‌های خسته» را آماده چاپ دارد که در این میان، «برده‌نامه» به صورت الکترونیکی نشر داده شده است. محمدعلی قاسمی نیز رمان «نه‌هات» (در کردی، به معنای نیامد) را آماده چاپ دارد.

ادبیات داستانی کردی در ایلام

ادبیات داستانی به زبان کردی در ایلام، از کمیت قابل ملاحظه‌ای برخوردار نیست و بایبی مهری نویسنده‌گان روبه‌رو گشته است. مجموعه‌ای که حاوی داستان‌های کردی باشد، حلقه مفقوده ادبیات داستانی در ایلام است؛ حتی داستان‌های محلی ایلام نیز به زبانی غیر از زبان اصلیشان به نگارش درآمده‌اند. در این انتقال زبانی، خواه‌ناخواه بسیاری از مفاهیم و باورها از میان رفته و رنگ دیگری به خود گرفته است.

از معدود داستان‌های چاپ شده به زبان کردی، می‌توان به داستان «پیاگ ریوار» از ظاهر سارایی اشاره کرد. این داستان، در واقع جزو اولین تلاش‌هایی است که در جهت انتشار داستان‌های کردی در ایلام صورت گرفت؛ اگرچه این داستان در کل اثری قابل قبول بود؛ اما سارایی دیگر وارد حوزه داستان نشد.

«شوگاری زمستان» کتابی از رضا آبی است. او نیز به‌مانند خداداد ابراهیمی، کتابش را بر اساس قصه‌های محلی ایلام نگاشته است؛ اما بر خلاف کتاب ابراهیمی، زبان محلی قصه‌ها (کردی)، دست‌نخورده است؛ یعنی قصه‌ها به زبان اصلیشان بازگو شده‌اند و از این جهت، بر کار ابراهیمی تفوق دارد. با توجه به غنای داستانی ادبیات عامه در فرهنگ ایلام، جای خالی آثاری از سنخ شوگاری زمستان به شدت احساس می‌شود.

نعمت‌الله داودیان، شاعر و نویسنده ایلامی، از فعالان عرصه داستان کوتاه کردی است. وی به‌طور مستمر و جدی به نگارش داستان کوتاه کردی مشغول است و مجموعه‌ای از داستان‌های خود را آماده انتشار دارد. دو داستان کوتاه از وی در فضای مجازی انتشار یافته است: اولی با عنوان «پاله‌وان»، در سایت «بلوط» و دیگری با عنوان «خاو خیرین»، در سایت «انجمن ادبی هانا». اثر اخیر، داستان مردی است که تنها سرمایه خود؛ یعنی عمر و جوانی‌اش را در ازای دیدن رؤیاهای شیرین از دست می‌دهد. انجمن ادبی هانا که سارایی و داودیان از اعضای اصلی آن به شمار می‌روند، در سایت خود، اقدام به نشر چند داستان کردی از نویسندگان عضو خود کرده است. یکی از این داستان‌ها اثر حسین شکرپیگی است که پیش از این، به سایر آثار او در زمینه داستان اشاره شد. موضوع این داستان، عشق فردی سارق به همسرش است که در قالب گفتگوی بین‌راوی و مخاطب‌وی که با همسرش دچار مشکل شده، بیان گشته است. با آنکه شکرپیگی، بیشتر در حوزه زبان فارسی فعال است، از زبان مادری‌اش نیز غافل نبوده و شعرها و داستان‌هایی به زبان کردی دارد.

داستان کوتاه «شوه کیانی ک خوه ئاوا بو» از حجت‌الله رشیدی، روایت یک حادثه واقعی است که مشابه آن در ایلام و سایر نقاط کشور، بارها و بارها اتفاق افتاده است. فردی، ناخواسته، مرتکب قتل می‌شود و با درخواست خانواده مقتول به دار اعدام سپرده می‌شود. در این داستان، حالات روحی (بیم و امید) خانواده قاتل؛ بخصوص مادر و نیز همسایگان و بستگان وی تا دقایق آخر، به زیبایی، به تصویر

کشیده شده است. اندوه و تأسفی که با خواندن آن بر مخاطب غلبه می‌کند، ناشی از فضا سازی داستان و طرح حالات مختلف در آن است و پایان دلخراش داستان - که از عنوان آن پیداست - نیز مزید بر علت می‌شود و خواننده را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد. درصد واژگان غیر کردی در این داستان به نسبت دیگر داستان‌های سایت هانا، بسیار کمتر است و این امر از نقاط قوت داستان به شمار می‌رود.

چالش‌های پیش‌روی ادبیات داستانی

با نگاهی به کارنامه هنری نویسندگان ایلامی، مشخص می‌شود که بسیاری از آنان در عرصه شعر نیز فعالیت دارند؛ اگرچه وجود قریحه شعری و آشنایی با شعر می‌تواند به غنای داستان کمک کند؛ اما از دیگر سوی، باعث می‌گردد تا نویسنده، بین حوزه شعر و حوزه داستان، در حرکت و نوسان باشد و نتواند تمام توان و تمرکز خود را به حوزه داستان معطوف کند و به طور تخصصی و مستمر پیگیر داستان‌نویسی باشد.

تنوع اندک موضوعات، آفت بزرگی برای ادبیات داستانی ایلامی است. از میان آثار بررسی شده در این پژوهش، در بخش داستان کوتاه، درونمایه چهار مجموعه داستان، جنگ ایران و عراق است و چهار مجموعه دیگر، به درونمایه‌های دیگر اختصاص دارند. به بیان دیگر، نیمی از داستان‌های کوتاه، به یک موضوع پرداخته‌اند و این ضعف بزرگی است. در زمینه رمان، وضع بدتری حاکم است؛ چنان‌که تمام آثار چاپ‌شده قاسمی، به موضوع جنگ اختصاص دارند و دو رمان دیگر نویسندگان ایلامی که تمی عاشقانه دارند، تجربه‌ای ضعیف در نویسندگی به‌شمار می‌روند.

همانطور که قبلاً نیز اشاره شد هزینه بالای چاپ، از مهمترین مشکلات پیش‌روی نویسندگان ایلامی است؛ به همین دلیل، بسیاری از آثار نوشته شده، منتشر نمی‌شوند. توزیع نامناسب آثار چاپ‌شده نیز مزید بر علت است و آثاری که با مشکلات فراوان به چاپ رسیده‌اند، از دسترس خواننده علاقمند دور می‌مانند.

در حوزه داستان‌نویسی به زبان کردی، علاوه بر مشکلات ذکر شده، دشواری آموزش و نگارش به زبان و رسم الخط کردی، مانع بزرگی در راه پیشرفت ادبیات داستانی است و بسیاری از مخاطبان این آثار، با رسم الخط کردی، آشنایی کامل ندارند. همین امر، بین مخاطب و آثار داستانی کردی، فاصله ایجاد کرده است.

نتیجه‌گیری

ادبیات داستانی مکتوب، در معنای امروزی آن، در ایلام نوپاست؛ بنابراین طبیعی است اگر از جهت کمی، چندان چشمگیر نباشد. از لحاظ کیفی نیز تا رسیدن به جایگاه مطلوب خود، راهی دراز در پیش

دارد؛ اگر چه دهه هشتاد از جهت کمی، بیشترین آثار چاپ شده را داشته است؛ اما شروع دهه نود، برای ادبیات داستانی؛ به ویژه داستان کوتاه امیدوار کننده بوده است. از لحاظ درونمایه، چندان تنوعی در کار نویسندگان ایلامی مشاهده نمی شود. فضای جنگ و گاهی ضد جنگ آثار داستانی چاپ شده به زبان فارسی در ایلام، بر سایر موضوعات، سایه انداخته است و درصد بالایی از آثار نیز به این موضوع اختصاص داده شده اند که باعث می شود جای خالی دیگر موضوعات؛ بخصوص موضوعات اجتماعی و معضلاتی که مردم با آن روبه رو هستند، احساس شود. این امر در بلندمدت، بین خوانندگان و نویسندگان، شکافی ایجاد خواهد کرد که پر کردن آن به سادگی محقق نخواهد شد. با آنکه کمیت آثار داستانی به زبان کردی ناچیز است؛ با این حال، این آثار محدود نیز از تنوع موضوعی بهتری برخوردارند و نویسندگان، به مخاطبان و افراد جامعه ای که در آن زندگی می کنند و مشکلات آنها توجه بیشتری نشان داده و موضوعات گوناگونی را در آثار خود بیان کرده اند.

همچنین در قیاس با تعداد نویسندگان باتجربه و نیز خیل نویسندگان جوان، کمیت آثار چاپ شده، پایین است که مهمترین دلیل آن، هزینه های سرسام آور چاپ است. توزیع نامناسب آثار چاپ شده نیز مزید بر علت شده و خوانندگان را در یافتن کتب داستانی نویسندگان ایلام با مشکل مواجه کرده است.

پی نوشت

۱. داستان کوتاه، چارچوب مشخصی دارد که آن را از طرح، رمان و ... متمایز می کند: «۱. طرح منظم و مشخصی دارد؛ ۲. یک شخصیت اصلی دارد؛ ۳. این شخصیت اصلی در یک واقعه اصلی ارائه می شود؛ ۴. در «کلی» که همه اجزای آن با هم پیوند تقابل دارند، شکل می بندد؛ ۵. تأثیر واحدی را القا می کند؛ ۶. کوتاه است» (یونسی، ۱۳۸۴: ۱۵).

منابع و مأخذ

- آبی، رضا؛ (۱۳۹۳)، شوگاری زمستان، ایلام: زاگرو.
- ابراهیمی، خداداد؛ (بی تا)، آتش در نیستان، ایلام: برگ آذین.
- _____؛ (۱۳۷۸)، عاطفه در غبار، تهران: بی نا.
- _____؛ (۱۳۸۳)، قصه های مردم ایلام، ایلام: ندای اندیشه.
- ایسنا (خبرگزاری دانشجویان ایران)؛ (۱۳۸۷/۰۷/۲۷)، مصاحبه با محمدعلی قاسمی.
- _____؛ (۱۳۹۴/۱/۲۲)، مصاحبه با محمدعلی قاسمی.
- براهنی، رضا؛ (۱۳۸۰)، بحران رهبری نقد ادبی، تهران: دریاچه.
- حسینی خواه، علی اصغر؛ (۱۳۸۹)، یک نفر برای تا کسی ها دست تکان می دهد، تهران: ثالث.
- داوودیان، نعمت الله؛ (۱۳۹۲)، خاوخیرین، وبلاگ کانون هانا.
- دستغیب، عبدالعلی؛ (۱۳۷۶)، به سوی داستان نویسی بومی، تهران: حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی با همکاری انتشارات سوره.
- رشیدی، حجت الله؛ (۱۳۹۲)، شوه کیانی ک خوه ناوا بو، وبلاگ کانون هانا.
- سارایی، ظاهر؛ (۱۳۸۱)، پیاک ریوار (داستان کوتاه)، ویرا، سال اول، ش اول و دوم.
- _____؛ (۱۳۸۸)، «شاکه و خان مه سور»، ilamasu.blogfa.com.
- شکرپیگی، حسین؛ (۱۳۹۰)، روایت های من، تهران: آموت.
- _____؛ (۱۳۹۰)، لحظه های بی درنگ، ایلام: جوهر حیات.
- _____؛ (۱۳۹۳)، داستان کوتاه بی نام، وبلاگ کانون هانا.
- شمیسا، سیروس؛ (۱۳۸۹)، انواع ادبی، ویرایش چهارم، تهران: میترا.
- عبدالهی، فاطمه؛ (۱۳۸۹)، بهاری دیگر، ایلام: زانا.
- عطاییگی ممتاز، فاطمه؛ (۱۳۹۰)، یاس من، ایلام: جوهر حیات.
- علیرضایی، محمد و فرهاد شاهمرادیان؛ (۱۳۹۲)، راوی ۱ (مجموعه داستان نویسدگان ایلامی)، ایلام: زادگه با همکاری حوزه هنری.
- قاسمی، محمدعلی؛ (۱۳۸۵)، بومه شین، تهران: صریر.
- _____؛ (۱۳۸۴)، طعم خدا، قم: نسیم حیات با همکاری نشر صریر.
- _____؛ (۱۳۸۹)، عزیز بومی، تهران: فاتحان.
- _____؛ (۱۳۸۵)، نام تمام کشتگان یحیاست، ۶ ج، تهران: شاهد.
- _____؛ (۱۳۹۲)، هات، تهران: سوره مهر با همکاری حوزه هنری.
- محمودیان، محمدرفع؛ (۱۳۸۲)، نظریه رمان و ویژگی های رمان فارسی، تهران: فرزانه.
- میرصادقی، جمال؛ (۱۳۸۳)، داستان و ادبیات، ویرایش دوم، تهران: آیه مهر.
- یاحقی، محمدجعفر؛ (۱۳۸۹)، جو بیار لحظه ها (جریان های ادبیات معاصر فارسی)، ۳ ج دوازدهم، تهران: جامی.
- یونسی، ابراهیم؛ (۱۳۸۴)، هنر داستان نویسی، ویرایش دوم، ۳ ج هشتم، تهران: نگاه.